

Тарас ЛАВРУК

СИМВОЛ ХРЕСТА В СИСТЕМІ ЗАХИСНИХ ПРОДУКУЮЧИХ ОБРЯДОДІЙ НА ГУЦУЛЬЩИНІ

Розглядаються питання символічних ритуальних аспектів ролі хреста на Гуцульщині під час виконання обрядодій деяких найважливіших календарних свят. Особлива увага звертається на відображення смислового та функціонального застосування хреста у магічнообрядових практиках гуцулів. Характеризуються обрядодії з використанням хреста в умовах сучасного побутування із спробами пояснення їх первинного смислу.

Ключові слова: хрест, гуцули, календарні звичаї та обряди, вірування, Різдва, Великдень.

© Т. ЛАВРУК, 2012

Хрест як давній символ, який є чи не найголовнішим атрибутом однієї з провідних світових релігій, по-перше, є предметом наукового зацікавлення дослідників впродовж різних історичних періодів, а по-друге, характеризується до кінця не з'ясованою змістово-образною суттю, яка втілює досить глибокі архаїчні пласти світогляду та світосприйняття. Для українського народу хрест протягом останніх тисячоліть відігравав помітну і досить вагому роль у побутовій життєдіяльності та сакральній сфері духовної та матеріальної культури. В той же час в етнокультурній традиції окремих етнографічних районів певні аспекти його застосування та вірувань, які виникали на цій основі, мають виразні етнорегіональні особливості. Це, насамперед, стосується Гуцульщини як етнографічного району Українських Карпат. Сама специфіка її етнокультурної традиції, витворена під дією природно-географічних умов, характеру господарства та яскравого міфічного світогляду, не могла не вплинути на символічне наповнення образу хреста.

Однією зі сфер його вагомої ролі є календарна обрядовість. На Гуцульщині маємо змогу побачити ряд локальних особливостей застосування хреста та його елементів під час здійснення обрядодій календарного року. Актуальність цієї проблеми посилюється тим, що хрест в обрядовій культурі гуцулів відзначається яскравим та гармонійним поєднанням християнських та дохристиянських традицій, які знаходять свій вияв навіть в умовах сучасного побутування, де простежується глибинна суть, прихована елементами різного роду нашарувань. До того ж, ця тема не була об'єктом окремого наукового дослідження.

Звісно, що хоча проблема місця хреста у календарно-обрядовій культурі гуцулів не розглядалась предметно, однак багато дослідників Гуцульщини часто звертали свою увагу на окремі її аспекти. У другій половині XIX ст. зарубіжні дослідники, вивчаючи гуцульську календарну обрядовість, розглядали окремі компоненти використання хреста в її проявах. Так, Л. Вайгіль звернув увагу на звичай гуцулів класти посеред святкових великодніх страв невеликий дерев'яний хрест під час їх освячення вранці на Великдень [17, с. 4]. Натомість Й. Шнайдер чи не вперше подав характеристику йорданських звичаїв гуцулів із використанням хреста і намагався пояснити їх функціональне призначення. В той же час В. Шухевич описав застосування хреста на Гуцульщині в обрядодіях, приурочених до дня св. Юрія. Тема хреста та його образних композицій під час полонинського ходу та впродовж самого лі-

тування знайшла пояснення в працях видатного словацького дослідника полонинського життя гуцулів Й. Подолака у 60—70-х рр. ХХ ст. На сьогодні цієї проблематики дотично торкаються у своїх працях К. Кутельмах, І. Чеховський, Д. Пожджук, Л. Горошко, В. Грябан, Г. Горинь та багато інших дослідників. Так, К. Кутельмах відтворює застосування хреста під час свят Стрігіння, Благовіщення, Юрія. І. Чеховський, вивчаючи демонологічні вірування українців Карпат, простежує роль і місце хрестів-оберегів від нечистої сили протягом календарного року. Д. Пожджук досліджує особливості орнаментативної гуцульських писанок і пасок, тому подає хрест у системі інших символів у цьому напрямку. Л. Горошко згадує про супровідний характер хреста під час ритуально-звичаєвих чинностей з водою на карпатському терені, а В. Грябан — в ритуально-очисних обрядодіях з вогнем. Отож, можна відзначити певні напрацювання щодо цієї проблематики, однак відчувається необхідність їх систематизації і подальших обґрунтувань.

Провівши аналіз основних ритуально-звичаєвих чинностей, пов'язаних з хрестом та хрестиковими елементами під час календарних свят, можна простежити у гуцульській звичаєвообрядовій культурі кілька напрямів його застосування. Одним з них, і найбільш очевидним, є пов'язаний із апотропеїчними та очисними властивостями хреста. Така особливість простежується на прикладі свят Водосвяття, Благовіщення, Юрія і пов'язана із темою активізації в цей час демонологічних істот. Річ у тім, що в українців Карпат особливо актуальною є тема календарної демонології, тому спостерігається широка система оберегів та форм магічних засобів захисту. В цій системі провідне місце належить хрестикам-оберегам в рамках скотарської магії [14, с. 197].

Так, на Косівщині (с. Брустури) до сьогодні на Благовіщення малюють дьогтем хрестики на дверях хліва, аби відьми не відбирали молоко вночі [2, арк. 4]. Подекуди подібна обрядодія виконується перед Юрієм, коли газда ходить по обійстю та робить на воротах, усіх дверях кошар та стаєнь, а надто на плечах кожної маржини хрести дьогтем [15, с. 251]. Мотивація такої обрядодії логічна і закономірна — від цього утікають відьми, які наносять шкоду маржині та ладні відбирати молоко в ніч перед Юрієм. Апотропеїчний характер хреста посилює дьоготь як один з найпотужніших антидемонічних засобів. Як бачимо,

йде поєднання символу хреста з іншими антидемонічними атрибутами, в конкретному випадку — з дьогтем, а також з часником і водою. Так, на Верховинщині (с. Замагора) старші жінки примовляють перед Юрієм худобі на часнику, аби застерегти її від чередільниць (відьом), а потім роблять соком цього часника хрестик між рогами, а частину дають лизати [8, арк. 3]. Цікаво, що така обрядодія має не тільки захисний характер, а свого роду і продукуючий. Про це свідчить саме використання часнику, символіка якого виходить за рамки суто антидемонічного засобу. Як вважає видатний дослідник народних традицій пер. пол. ХХ ст. К. Сосенко, часник — це символ місяця, оскільки зверху він подібний до серпа місяця молодика, а місяць — це чинник вегетаційний, тому використовують часник, щоб множилась худоба [13, с. 132]. Звісно, що такі обрядодії є різноплановими щодо функціонального призначення, однак профілюючою є все ж таки тема захисного спрямування.

Подібна ситуація простежується і з водою. Під час полонинського ходу, коли роблять в околицях населеного пункту «міщення», то ватаг чи священик окроплює навхрест маржину свяченою водою [16, с. 238]. Таку ж обрядодію виконують під час першого вигону худоби навесні (с. Брустури) [2, арк. 3]. Тут хрести, окреслені під час кроплення свяченою водою, мали на меті не тільки захистити маржину під час перебування на полонині, а й сприяти молочності корів, їх плодючості. Не випадково Л. Горошко доходить висновку, що саме на карпатському терені особливо поширені народні уявлення про властивість води (роси) сприяти збільшенню молока домашньої худоби [9, с. 441]. Це дає можливість побачити цікаве використання символу хреста в системі захисних продукуючих обрядодій у сфері тваринництва, що пов'язано з однією вагомою причиною: саме пасутіше скотарство є головною галуззю господарства, тому турбота про домашніх тварин займає провідне місце, а ще особливо навесні під час підготовки до полонинського ходу і його здійснення.

Не випадково на Галицькій Гуцульщині на Благовіщення святять сіль і воду для худоби. Така сіль є дуже помічною, нею посипають навколо хати для відвернення різного зла, а водою окроплюють навхрест кожну домівку, стайню, сарай, щоби не чіплялися злі духи. Сіллю також посипають навхрест стежку, якою худоба йтиме від хати на полонину (с. Замагора) [8,

арк. 1]. Як бачимо, в таких випадках використовується хрест в реальному і образному вигляді, оскільки він постає або як графема з дьогтю, або ж як його образне відтворення за допомогою води чи соку часнику.

Захисні властивості хрест проявляє у гуцулів не тільки стосовно худоби, хоча це провідна тенденція, беручи до уваги пастуший характер господарства гуцулів, а й охороняє все обійстя та людей. Це простежується на основі обрядодій, приурочених до свят Йордану і Стрітіння, але в цих випадках використовується віск як допоміжний елемент.

На другий Святий вечір гуцули йдуть на водосвяття, а після повернення з храму перед Святою вечерею роблять хрестики з воску над дверима і над вікнами, обходять три рази хату з трійцями (с. Брустури) [2, арк. 1]. Саме ці хрестики охороняють цілий рік хату від всього злого. Особливо така традиція поширена у Косівському і Верховинському районах. Поряд з охоронними властивостями такий хрест має й очисну здатність. Так, у с. Шепіт на Косівщині перед Водохрестям ліплять з воску хрестики і кидають в криниці. Однак повсюдно на Гуцульщині особливо поширеним є звичай освячувати свічі на Стрітіння. З такою свічкою приходять до хати, запалюють біля дверей, а потім випалюють нею хрест над дверима, щоб ніяка зла сила не мала доступу до обійстя (с. Яблуниця) [5, арк. 1]. Особливістю хрестів, випалених стрітенською свічкою, є захист від грому і блискавки, тобто простежується вже зв'язок із атмосферичними явищами, тоді як йорданські мають тільки антидемонічне призначення. Не випадково такі свічки називають «громниці». Не обов'язково випалювати хрест одразу, оскільки трапляються свідчення, що коли сильна буря, тоді в той момент роблять свічкою хрестики на криниці, стайні, вхідних дверях хати, причому такий хрестик має бути обов'язково з воску, а не з парафіну. Якщо ж негода застала в лісі чи на полонині, рятунок стає хрест, який людина виріже на дереві, під яким стоїть (с. Зелене) [7, арк. 1].

На Рахівщині також відстежуються залишки давнього ритуалу, пов'язаного із стрітенськими свічками і хрестом. За ним, коли гримить — треба запалити цю свічку, поставити на полудневе (південне) чи східне вікно і промовити три рази «Отче наш» і «Богородице Діво», потім, перехрестившись, зробити воском хрестик над цим вікном (с. Ділове) [1, арк. 1]. У випадку граду, до такого випаленого хреста виголошують «Отче наш», а потім промовляють:

*Боже, сонце ясне,
Спаси від негоди [4, арк. 2].*

На Путильщині такі свічки освячують на Благовіщення. Як і у випадку із стрітенськими, такою свічкою потрібно обійти три рази церкву і прийти додому так, щоб не згасити, обкурити хату і тим воском, що стікає, вивести на дверях хати і стайні хрест (с. Самакова) [6, арк. 3]. Колись на Благовіщення палили ватру, яка виконувала такі ж функції, як зараз свічка і випалений нею чи утворений з воску хрест.

Зв'язок хреста з такими явищами як грім та блискавка не випадковий. Тут простежується цілий ряд подібностей. Так, в уявленні гуцулів грім вдаряє у нечисту силу, тому вірять, що там, де вдарив грім, можна знайти кров з чорта [12, с. 16]. Можна припустити, що роблять такі хрестики гуцули для того, щоб відігнати з хати, подвір'я нечисту силу, і цим самим попередити шкоду від блискавки, яка б впала на житлові чи господарські будови.

Фактично хрест і блискавка володіють подібними антидемонологічними властивостями, однак на основі попередніх обрядодій можна простежити, що сила хреста не така аж сильна, як може видатись на перший погляд або якби уявлялось відповідно до християнських канонів. Так, респонденти з Гуцульщини оповідають про домовика («хлопця»), домашнього духа, який фактично байдужий до накреслених хрестів на сволоках чи вхідних дверях. Однак, це тільки перша обставина. Друга полягає в тому, що у системі захисних обрядодій хрест не виступає як самостійний засіб, хоча й центральний, а йде у сукупності з великою кількістю інших ритуальних предметів і засобів.

Взяти хоча б елементи юрївської обрядовості. Так, напередодні свята розкладають ватру із сіна чи глуду, на стовпи ставлять шматки дерену з квітами, обсівають худобу маком, сіллю, біля дверей хліва ставлять освячену бечку (вербу), під поріг ставлять серп, сокиру чи підкову, малюють дьогтем солярні круги і хрести. Дослідники сходяться на думці, що найбільшу магічну силу у гуцулів мають вогонь, вода, сокира, підкова, камінь, сіль і дьоготь, тому перед полонинським ходом ставлять на маржині різні знаки, які б охоронили її від уроків [11, с. 53]. Щоб не допустити уроків, потрібно набрати солі і сипати на обух зарубаної в землю сокири, тричі перехрестити її ножем і дати маржині, а вим'я покропити святою водою. Це вказує, що постає цілий комплекс ритуальних засобів у боротьбі з нечистою си-

лою, до того ж, що серед графічних знаків майже в рівноправному стані з хрестом перебуває розетка як солярний знак, також архаїчної чинності. Мабуть, тут можна вести мову про переплетення в одній площині дохристиянських і християнських елементів.

Отже, на Гуцульщині спостерігаємо комплекс обрядодій, пов'язаних з використанням хреста як захисного, антидемонічного символу, що прослідковується в деякій трансформації і поступовій нівеляції від ХІХ до поч. ХХІ ст. Особливо це простежується на прикладі захисних продукуючих обрядодій, пов'язаних з тваринним господарством, як основою життєдіяльності населення Гуцульщини.

1. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. — Ф. 1. Рукописний фонд (далі НЕА ІІІП). — Ф. 1. — Оп. 7. — Спр. 8. Веснянолітні звичаї та обряди с. Ділове (Трибушани) Рахівського р-ну Закарпатської обл. Записи Гавадзина В.В., 26.07.2010 р. — 4 арк.
2. НЕА ІІІП. — Ф. 1. — Оп. 7. — Спр. 21. Календарні звичаї та обряди с. Брустури Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В.В., 27.09.2010 р. — 5 арк.
3. НЕА ІІІП. — Ф. 1. — Оп. 7. — Спр. 26. Календарні звичаї та обряди с. Соколівка Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В.В., 30.09.2010 р. — 2 арк.
4. НЕА ІІІП. — Ф. 1. — Оп. 7. — Спр. 30. Весняна обрядовість с. Розтоки Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В.В., 10.10.2010 р. — 3 арк.
5. НЕА ІІІП. — Ф. 1. — Оп. 7. — Спр. 39. Весняна обрядовість с. Яблуниця Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В.В., 14.10.2010 р. — 3 арк.
6. НЕА ІІІП. — Ф. 1. — Оп. 7. — Спр. 40. Весняна обрядовість с. Конятин і Самакова Путильського р-ну Чернівецької обл. Записи Гавадзина В.В., 14.10.2010 р. — 4 арк.
7. НЕА ІІІП. — Ф. 1. — Оп. 7. — Спр. 41. Весняна обрядовість с. Зелене Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В.В., 18.10.2010 р. — 2 арк.
8. НЕА ІІІП. — Ф. 1. — Оп. 7. — Спр. 46. Весняна обрядовість с. Замагора Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В.В., 20.10.2010 р. — 3 арк.
9. Горошко Л. Звичаєво-ритуальні чинності з водою у сфері скотарства (карпатський терен) / Л. Горошко // Українська культура : з нових досліджень. Зб. наук. праць на пошану С.П. Павлука з нагоди 60-річчя. — Львів, 2007. — С. 440—448.
10. Кутельмах К. Прадавні сліди в календарних обрядах українців : польсько-гуцульські паралелі / Корнелій Кутельмах // Гуцульщина. — 1999. — Ч. 56. — С. 26.
11. Малова-Малкович П.М. З карпатських джерел: фольклорно-етнографічний нарис / П.М. Малова-Малкович. — Чернівці : Місто, 2004. — 176 с.
12. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології / А. Онищук // Матеріали до української етнології. — Львів, 1909. — Т. 11. — С. 1139.
13. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечора / К. Сосенко. — К. : СІНТО, 1994. — 344 с.
14. Чеховський І.Г. Демонологічні вірування і народний календар українців Карпатського регіону / І.Г. Чеховський. — Чернівці : Зелена Буковина, 2001. — 304 с.
15. Шухевич В. Гуцульщина: Ч. 4 / Володимир Шухевич ; 2-ге видання. — Верховина : Редакція журналу «Гуцульщина», 1999. — 302 с.
16. Podolak J. Poloninske hospodarstvo huculov v ukrajinskych Karpatach / Jan Podolak // Slovensky Narodopis. — 1966. — R. XIV. — Č. 2. — S. 193—292.
17. Waigiel L. O huculach. Zarys etnograficzny / L. Waigiel. — Kraków : Nakł. T-wa Tatrzańskiego, 1887. — 38 s.

Taras Lavruk

ON A SYMBOL OF CROSS IN THE SYSTEM OF PROTECTIVE PRODUCTIVE RITUAL ACTING IN HUTSUL LAND

In the article has been considered a problem as for symbolic ritual aspects of a role that the cross has possessed during presentation some ceremonies tied with most important calendar festivals. Especial attention has been paid to reflections of sensual and functional usage of crosses in magical ritualism by Hutsuls. In the study have been given characteristics of ritual acts with the use of crosses under conditions of contemporary household living and descriptions of attempts to disclose their primal contents.

Keywords: cross, Hutsuls, calendar customs and rites, beliefs, Christmas, Easter.

Taras Lavruk

СИМВОЛ КРЕСТА В СИСТЕМЕ ЗАЩИТНЫХ ПРОДУЦИРУЮЩИХ ОБРЯДОДЕЙСТВ НА ГУЦУЛЬЩИНЕ

Рассматриваются вопросы символических актуальных аспектов роли креста на Гуцульщине во время выполнения обрядодействий некоторых самых важных календарных праздников. Особое внимание обращено на отоображение смыслового и функционального применения креста в магических обрядовых практиках гуцулов. Характеризуются обрядодействия с использованием креста в условиях современного бытования с попытками объяснения их первоначального смысла.

Ключевые слова: крест, гуцулы, календарные обычаи и обряды, верования, Рождество, Пасха.